

KÖPÖNYEG

A magyar irodalom valódi gazdagságáról leginkább azok a jobb sorsra érdemes művek tanúskodnak, amelyekkel szemben megengedhette magának a kánongépezet azt a luxust, hogy mostohán bánjon velük. A kisebb-nagyobb mértékű feledésbe merülés okai és körülményei természetesen szerteágazóak, a végeredmény azonban ugyanaz: olvasóként számos olyan szövegen akad meg a szemünk, melyekről úgy érezzük, hogy önértékükhöz mérten alulreprezentáltak az irodalmi közbeszédben.

Az *Eső* új rovata néhány ilyen irodalmi alkotás újraolvasásához, újrafelfedezéséhez szeretne mindössze hozzájárulni – szerzőinek közreműködésével pedig megkísérli felmérni az adott művekkel folytatható párbeszéd lehetőségeit is. Ennek a párbeszédnek a legkülönbözőbb művészi reflexiók ugyanúgy a részét képezik, mint a szakmai hozzászólások, vagyis az esszék, melyek olvasóinkat is továbbgondolásra készíthetik.

A Dosztojevszkijnek tulajdonított, sokat használt mondás szerint „mi valamennyien Gogol *Köpönyegéből* bújtunk elő”. Az orosz realizmus eredetmítoszájánál viszont rovatunk számára fontosabb a szállóige azon gesztusa, mely a nevesített hagyományhoz való viszonyt egyetlen alkotás gyűjtőpontjából érzékelteti. Adott tehát a kérdés: hány olyan levetett köpeny porosodhat irodalmunk gardrób szekrényeinek mélyén, melyeket érdemes lenne időnként mégis elővenni, felpróbálni, magunkra simítani, fazonra igazítani? Az *Eső*ben igyekszünk ezek közül többet is szóba hozni, bízva abban, hogy kivétel nélkül időszerűek, hogy mindegyikük olvasása még eső előtti köpönyeg.

A szerk.

ZELK
ZOLTÁNDOROSICI ALKONY, 1943¹

A gödörben harminchárom halott.
És zuhant már a harmincnegyedik.
Mennyit temettünk! S két hónapja már!
rakhattuk volna föl, az egekig.

Igy is odáig ért! szörnyű torony!
így is az égig ért, nem bírta már:
letántorgott a torony lépcsőin
és megjelent a sírnál Adonáj.

És felbődülve sírta az imát,
a pernye-szín, füstölgő dallamot –
reszketve kavargtak odalenn
a tífusz-rágta lábak és karok.

Mellét szaggatta, égő rongyait,
a földre hullt és úgy falta a sárt,
elátkozva a Hatodik Napot,
a Semmit hívta vissza, a Homályt.

Súghatták nékem rémült társaim:
„Egy örült kántor... öccsét temeti...”
jól tudtam én, hogy ő az: Adonáj!
s ki gödörbe hull, mind öccse neki.

Öccse, gyermeke s bűne minden itt,
minden, mi egykor elbocsájtott,
a tűz, a tetvek, a megfertezett
fanyar-zöld szagu nyári alkonyok.

Gyökérbe, kőbe zúzva homlokát,
ezért hajlong a Szenvedés előtt,
ezért jajong, míg ajka oly kopár,
oly néma lesz, mint Teremtés előtt.

A szörnyű dalnak már csak füstje szállt
s egy vézna ágon az is fönnakadt,
s mi éreztük, a nyírkos rémület
a hirtelen csöndben bőrünkre fagy.

És megint szitkok, megint ütlegek,
– fölocsudtak megdermedt őreink –
megint a csontig sajgó mozdulat,
a sorvadt izmok rossz tánca megint.

A minden-mindegy bárgyu ritmusa.
De lapátunk már hegyeket dobált:
és zuhogott az egeken a hant –
és eltemettük akkor Adonáját.

---

¹Zelk Zoltán verse az általunk fellelt mindazon szövegkiadások esetében, melyek még a szerző életében láttak napvilágot, a következő címmel szerepel: *Dorosici alkony, 1943*. Az ukrainai település, Dorosic (ma Kupisze) nevét Zelk Zoltán prózai művei viszont helyes alakban használják, ahogy a vers témáját publicisztikai formában feldolgozó írása, az 1945-ben megjelent *Dorosici tűz* is. A Zelk Zoltán halálát követő, a költő özvegyének, Sinka Erzsébetnek szerkesztésében kiadott válogatáskötetek pedig már a vers címét is helyesbítve tartalmazzák. Indokoltnak látjuk tehát eltérni az ultima manus elvétől, és egy korai sajtóhiba makacs ragaszkodására gyanakodva a költemény címét mi is javítva közöljük. Különösen, hogy Sára Sándor 1982-ben bemutatott portréfilmjének elején maga Zelk Zoltán is – korrigálva a kezében tartott kiadás szövegét – ezzel a címmel olvassa fel: *Dorosici alkony, 1943. (A szerk.)*

LAPIS JÓZSEF

ISTEN ALKONYA

Zelk Zoltán: *Dorosci alkony*, 1943

Ha az *Eső* szerkesztői úgy érezték, hogy Zelk Zoltán versét – s világháborús költészetét – azért érdemes a lapszám homlokterébe helyezni, mert tagadhatatlan értékei ellenére alig ismerik és olvassák, úgy biztosan nem tévednek. Hasonló a helyzet a vers címében megidézett helységnévvel, Dorosccal, valamint az általa jelölt történelmi bűnnel is: nem tudunk róla.

Vannak nevek, amelyek túlnőnek egyszerű helységnév voltukon, s az emlékezet helyeivé válnak, olyan nevekké, amelyek szimbolikusan valamilyen nagyobb léptékű esemény – vereség vagy győzelem, tragikus vagy éppen örömteli, ünneplésre méltó történés – emlékezetének, egyszerűen megfogható vagy éppen szerteágazó jelentésének hordozóivá válnak. Ha a magyar nemzeti emlékezetéről beszélünk, akkor például az alábbiakra gondolhatunk: Verecke, Muhi, Nándorfehérvár, Világos, Mohács, Trianon. (S ha több ezek között a katasztrófa, nem véletlen. Ottlik Géza írja az *Iskola a határon*-ban: „Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak.”) Vannak olyan (hely)nevek, amelyek irodalmi művek közvetítésével, illetve valamely íróhoz, költőhöz kapcsolódón nyernek önmagukon túlmutató jelentőséget. Közeledve Zelk Zoltán versének történelmi környezete felé, a második világháború közegéből említhetjük például a Cseres Tibor által megírt (majd színvonalas filmadaptáció által is ismertebbé tett) újvidéki mérszárlást; a Pilinszky-vers Ravensbrückjét; a ma inkább ásványvizéről ismert Balfot, ahol több társukkal együtt a nagyszerű irodalmárok, Szerb Antal és Halász Gábor is erőszakos halált haltak, avagy, mindezeknél nagyobb közismertséggel bírva, a második magyar hadsereg katasztrófális megsemmisülését jelölő Dont (amelyet a köztudatba ismét egy alkotás, Sára Sándor dokumentumfilmje hozott vissza), illetve a Radnóti Miklós sorsával összefonódó Bort és Abdát.

A gyakran sorsfordítónak tartott történelmi eseményekhez kapcsolódó helyektől eltérően bizonyos helyek „kicsiben” tükröznek vissza nagyobb képeket, emberi sorsok és cselekedetek által alakított drámákban. Nem tudunk nem látni magasabb rendű jelentéseket, szimbolikus értelmet egy olyan embertelen büntetben, mint amikor korának egyik legműveltebb gondolkodóját, a nyugati európaiság megtestesítőjét, egyben a magyar nyelv szerelmesét, a Balfon éhenhalással és elfagyással (hiába) küzdő, tehetetlen Szerb Antalt keretlegények egyszerűen agyonverik (ahogy felesége beszámol róla, előtte pár héttel, szilveszteréjen még előadást tart Shakespeare-ről és József Attiláról munkaszolgálatos társainak).

Ahhoz, hogy az adott nevek többé válhassanak pusztán ismereti ténynél, történelmi adathoz, szükséges még valami, ami *megérezkíti*, átélhetővé, valamilyenként *megérthetővé* teszi azokat számunkra. Tulajdonképpen az esztétikai tapasztalásról beszé-

lünk, amely lényege szerint testünket és értelmünket egyszerre befolyásoló, megrázó és megváltoztató élmény. Ez létrejöhet egy történetben is, ám talán mindennél még sokkalta nagyobb csoda a költészet. Pilinszky János „barbár ésszel szituációs zsenialitás”-nak nevezi Radnóti késői líráját, de e kifejezés nem írja le azt a megdöbbentő, borzongató képtelenséget, amely a lágerkörnyezet és a sárosnak, véresnek látott bori notesz kincstartalma között különbségként, távolságként, s egyszerre megszakíthatatlan kapocsként megmutatkozik. A notesz maga is szimbolikus, emlékezeti tér: a versek legnagyobb része más formában is terjedt, s tulajdonképpen fennmaradásukhoz nem volt a füzetre szükség, mi több a roncsállapotú papírról alig is lettek volna kibetűzhetőek – mégis, még hasonmás kiadásban sem tud nem megrendíteni a kézbevétele; még úgy is, hogy tudjuk jól: e szimbólum létrejöttében erőteljes politikum és köznapi ideológia is nagymértékben közrejátszott. Késérű széljegyzet: a Zelk Zoltánhoz hasonlóan Ukrajnában munkaszolgálatos, s ott 1943-ban végleg eltűnt, nagyszerű tehetségű Pásztor Béla utolsó, elmondások szerint kiváló költeményei egytől egyig örökre odavesztek. (Zelk mindenki fülében ott zengő gyerekversében írja: „A táncuk karikás, / mint a koszorú, / meg is hal egy kis bogár, / mégse szomorú.” Bizonytalán, bizonyíthatóan ismerte Pásztor Béla egyik legkülönösebb szövegét, az *Indiának és a halál* címűt: „A halál az – hogy a levél lehullik / És pókhálóknak repül a bogár. / A hintalónak eltörik a lába, / S a bűgő csiga nem bűg soha már!”)

A bori notesz az abdai tömegsíról került ki (amelynek mementója a Rábca-töltés mentén nehezen megtalálható), s ekként e két helynév lett jelölője a szenvedéstől a meggyilkolásig tartó hosszú, „erőltetett” útnak, amelyet a költő és társai megtettek, s amely útra rávetülnek a világháború traumái, a megbocsátás köreiből magukat kikormányzó bűnök, a bűn tudata és felejtése, a felelősség rétegei, a félrenézések, a közös szenvedések, jóvátetelek és jóvátehetetlenségek. A vissza nem hozható veszteségek.

A Donnal, Újvidékkel és az újabb történelmi vizsgálódások során egyre inkább előtérbe kerülő Kamenyec-Podolszkijjal ellentétben azonban Borról és Abdáról aligha beszélünk, ha nem volnának Radnóti csodái. A *Hetedik ecloga*, az *Erőltetett menet*, a *Levél a hitveshez*, a szörnyű gyönyörűség eme elementáris, világokat teremtő, soraikat az agyunkba maró költeményei; a lét pereméről tudósító *Razglednicák*, amelyek azon versek közé tartoznak, amelyek megelőzik a korukat a tekintetben is, hogy (ellentétben az előttük említett művekkel) nem a hagyományos szépségeszmény jegyében olvashatók. A *Razglednicák* ízig-vérig mai értelemben véve kortárs versek, amelyek által lélegzetállítóan idegen térbe kerülünk, s egy másik világba nyerhetünk bepillantást. (S esetükben érvénytelenné válik a „szituációs zsenialitás” vélelme.) A versek a lét kinyilatkoztatásai, s most főként olyan versekről beszélünk, amelyeket körülfojt a létezés. „Ajánlod-e, hogy igyekezzünk élni, / vagy fogjunk hozzá létünk perceit / a nemlét végtelenségével felcserélni?” – kérdezi Jékely Zoltán, költeményben, 1947-ben a már elhunyt Szerb Antalt.

Ha Zelk Zoltán költészete bármilyen okból kifolyólag szélesebb körű ismertséggel bírna, ha ő is rajta volna például a középiskolai kötelezőolvasmány-listán (nem állítom, hogy rajta kellene lennie: hosszú így is az a lista), akkor Dorosic hasonló csengésű szó volna, mint Abda. Szükszavúan a háttérről, hogy aztán bőbeszédűbb lehessen a versről: 1943. április 29-én a dorosici munkaszolgálatos kórház ajtajait bedeszálták, s a benn rekedt sok száz tífuszos betegre egyszerűen rágyújtották az épületet; ha valaki nagy nehezen kijutott, azt a kinn

várakozó keretlegények géppuskával agyonlőtték. Bár volt, aki így is el tudott menekülni, a halottak száma több százra, majd félezerre tehető. Zelk Zoltán munkaszolgálatos azok között volt, akiknek feladata lett a hullák elhantolása; visszaemlékezésében számolt be tapasztalatairól, amelyek számos erős költeményt is eredményeztek. Azonnal jelentsük ki: a *Dorosici alkony, 1943* az elsőrangú versekhez hasonlóan nem dokumentumértékénél fogva érdekes, nem emiatt jelentős. Zelk költői kiválósága abban mutatkozik meg, hogy a téma hogyan oldódik el a közvetlen élménytől, hogyan rakódnak rá újabb és újabb rétegek, s így miként válik felforgatóvá, a világot újjáértő, újjáértető művé.

Ahogy a káosszal dacolva a klasszikus formákkal és szépséggel játszó, majd végső elmentékként a versszerűség naturalis szétrobbantásával dolgozó kései Radnóti-líra kereteiben is érezhetünk valamiféle kétségbeesett, démoni iróniát, úgy Zelk verseiben is bizony megvan az ironikus szemlélet, a jelentések kisimulását folyamatosan megakadályozó hangvétel és távlat. Ahogy a *Razglednicák* brutális módon a *képeslapot* használja megidézett műfaji keretként, úgy az utólagos távlatból íródott Zelk-vers címe mintha egy 19. századi romantikus tájképet idézne: *Dorosici alkony, 1943*. Ennek a tájképnek azonban, azonnal kiderül, nem a lemenő nap ad vöröslő hátteret – sokkal inkább a középkor és kora újkor gyakran halálferdőtözött levegője hatja át a tájat: a végidők terébe csöppenünk. Az „alkony” szó előrevetíti azt, hogy nem pusztán a napszállatról van szó, hanem az ember világának lehanyatlásáról is.

A költemény alaphelyzete nem más, mint egy temetés, ám ez egy elhúzódó, szinte állandóvá váló temetés („Mennyit temettünk! S két hónapja már!”), amely miatt a kitüntetett nézőpont a halálé és gyászé lesz. S ebbe a búcsúztatóba lép be a bábeli tornyot idéző, eget verdeső holttesthegyről alászállva a szakralitást megtestesítő figura, egy megbomlott elméjű kántor, aki a versbeszélő szemében összemosódik a megtestesülő Isten alakjával: „jól tudtam én, hogy ő az: Adonáj! / s ki gödörbe hull, mind öccse neki.” Az Adonáj a héber Uram, Úr jelentésű szó (אֲדֹנָי) átirat alakja, amely a tiszteletből ki nem ejtett tetragrammaton (JHVH) ejtésbéli helyettesítésére is szolgál (valójában a történeti értelemben nem létező Jehova formula is úgy keletkezett, hogy az Adonáj magánhangzóit írták a JHVH alá). A versben az Adonáj olyan helyettes név, amely jelzi azt, hogy a megjelenített eseményben az Úr maga vesz részt: ő az, aki temet, sirat, búcsúztat, s végül maga is eltemettetik. A nagy hatású zárósor („és eltemettük akkor Adonájt”) Isten mint teremtő és mint gondviselő halálának bejelentése, ami kapcsolódik a holokausztot megtapasztaló túlélő nemzedék alapélményéhez is, s ami a versben tulajdonképpen következményként jelenik meg. Emlékezetes és nagyszabású egymásra íródás ez: az Istené és az „örült”, gyászoló egyházzenészé, akinek gyászéneke nem pusztán az ott jelen lévő halottakért mondott rekviem, de az egész teremtés is visszavonódik benne, általa: „Mellét szaggatta, égő rongyait, / s földre hullt és úgy falta a sárt, / elátkozva a Hatodik Napot, / a Semmit hívta vissza, a Homályt.” Az Úr a hatodik nap elátkozásával a teljes teremtés értelmét kérdőjelezi meg (s ne legyenek kétségeink, ebből következően az újtestamentumi ígérteit is); a „Semmi” és a „Homály” óhajtása nem más, mint visszatérni az Ótestamentum hagyományosan tulajdonított első szava, a „Kezdetben” elé – úgy tűnik, hogy még nem is feltétlenül csak a *tóhúvábóhú*, a földi létezés előtti kietlenség és pusztaság, formátlan káosz állapotáig hátrálna, de a menny és föld semmiből való megteremtésének aktusát is visszavonná („ezért jajong, míg ajka oly kopár, / oly néma lesz, mint Teremtés előtt”).

A vers esztétikai erejét az ukrainai front profán közegének, a sárnak, az örök ütlegeinek, a füst és hamu világának ütköztetése adja a szakrálissal, az éppen a füstből épülő-összeálló imával, szentséggel. A „füstölgő dallam”, a (József Attila-i képhasználatot idéző) „vézna ágon” fönnakadó, elhaló ima-dal képzete egyesíti magában az érzékekkel megfoghatót, tapinthatót-hallhatót-szagolhatót, valamint az e világon túlit, a tovatűnő, világból kivesző isteni kapcsolatot. Az ima-dalt előbb a „szitkok” és „ütlegek” zaja, majd a lapátolás, temetés közönyös, „bárgyu ritmusa” váltja fel, s Adonáj eltűnését ez a sajgó, „rossz tánc” kíséri pusztán: nincsenek fanfárok, nincs katarzis, nem zúg az erdő és nincs „titkos szózat”, mint a Pán (s vele együtt az általa megtestesített kultúra) halálát bejelentő Reviczky Gyula-versben. Az Istennek ez az alkonya monoton emberi zajoktól kísérve, már-már észrevétlen történik meg, foglyok és örök másként üresedő tekintete előtt.

JÓNÁS TAMÁS

DOROSICI HAJNAL

A hűtő, bassza meg, miért üres?
Mert tele van a gyomrod, épp azért.
A mennyre gondoltam, tapsifüles!
Szaladj le, lassan, és vegyél kenyért.

Az áthallások, mert vékony falak
között élsz, mint egy bhakti szerzetes,
már fontosabbak, mint a szellemek?
A hozzáállásom még nemleges.

Hisz nem lehet sehogy sem új siker,
csak eltemetve azt, mi elbukott.
Vesszen hát Magyarország, Izrael!
Még sétálni is lustán: nem futok.

S hogy mért kellett engem kiásni: passz!
Ez nem az én világom, Élió!
Már nem a fityma, a tarkó kopasz.
És menetel a hangod: élni jó!

**VÖRÖS
ISTVÁN****KOTTASPIRÁL A HALÁLFÚGA
ELVESZETT ZENÉJÉBŐL**

*„A szörnyü dalnak már csak füstje szállt
s egy vézna ágon az is fönnakadt”*

Zelk Zoltán: Dorosici alkony, 1943

A szörnyü dalnak már csak füstje szállt
s egy vézna ágon az is fönnakadt.
Tanuld meg nem ismerni a halált,

vagy kiismerni minden stílusát,
mert sokat újít háború alatt.
A szörnyü dalnak már csak füstje szállt,

az égre rajzolt egy kottaspirált,
mit derekára font az alkonyat.
Tanuld meg nem ismerni a halált,

nem élvezni a diszharmóniát,
de nem hagyni el mégse magadat.
A szörnyü dalnak már csak füstje szállt,

a füst az égen nappá összeállt,
ki hallotta, átrémült napokat.
Tanuld meg nem ismerni a halált,

mert neki minden hangja imponált
a dallamnak, mi folyton megszakad.
A szörnyü dalnak már csak füstje szállt?
Tanuld meg megismerni a halált.

**FALCSIK
MARI****A KERESZTÚTON**

beérvén Welsbe negyvenöt telén
az Alpenjäger barakkjaiba
szállásoltak be míg érkeztek ők:
a zsidó foglyok kísértethada

német parancsra átadtuk helyünk
meredten lesve görbedt árnyukat
s az értés vágya cél vagy ok iránt
ha volt ilyen bennünk már nem maradt

s a tábor májusban fölszabadult
s rendelt most amerikai parancs
vissza: beteghordó kell ápoló!
jöjjön az a fogoly leventebrancs

s mi mentünk s a kaszárnyaispotály
felől orrunkba szörnyű bűz csapott:
kapu mellett nőtt két nagy hulladomb
gúlákba rakva vagy kétszáz halott

s dermedt lelkünket csak új rettenet
rázta meg a barakkba lépve kint:
ránk váró tífuszlázások között
ott voltak zsidó osztálytársaink

fürdetni gyorsan! a hordágyra fö!
s most futólépésben az orvosig!
s ha előbb érte utol a halál
csak vinni még míg térdünk megrogyik...

...mikor még Linznek hajtottak gyalog
már lefegyverezve a németek
hadifogolyként a vándorutunk
a nagy Konzlager alatt vezetett

Mauthausennál mit reflektornyaláb
vakító-forgó fényben mosdatott
villantva tornyot drótos kőfalat:
a halál fellegvárát láttuk ott

nem tudtuk hogy már ott együtt vagyunk
tavaly még mindünk gyöngyösi diák
falak két felén egyfelé terelt
szebb sorsra szomjas kamasz cimborák

s hogy a parancs is egy és ugyanaz:
túlélni míg a halál licitál
kire dróton kívül kire belül
s hogy a keresztúton együtt talál

*(Apám, dr. Falcsik József emlékiratai alapján,
akit 1944-ben középiskolásként beleventéztek.)*

**TURCZI
ISTVÁN**

ZUGLÓI ALKONY ZELKKEK

Gyakran járok itt, a közelben lakom.
Az én utcám keresztezi az övét. Közös
lépések; lassítok, hozzá igazítom a tempót.
Sorvadt izmok rossz tánca neki a séta,
fáj minden kései mozdulat. Hallom,
hogy koppan a botja. Jólesően nyugtázza
a gesztust. Összebólintunk: prenatalis poétika.
Az a karmazsin csík csontszínű felhőnk peremén
még nem tűnt el teljesen.
Még nem jött el az árnyak rémuralma.
Most kettőt koppan a bot. Megáll.
A múlt kutyái köré sereglenek.
Felnéz a lakásra, hol Irén bújtatta '45 előtt.
Homlokát a fájdalom fölé emeli.
Megbabonázza a járdaszéli fák
szinte már nem földi türelme.
Most zenének hallja Zugló zaját.
A felhők, akár egy cigánytábor,
lassan tovább vonulnak.
Fent a fogyó hold, lent
az alakjából kicsorgó árnyék.
Botjára támaszkodva köhint,
és szabad kezével megköti sálamat.
Azután mintha ott sem lett volna,
a Columbus utca sarkán eltűnt Adonáj.
Sóhaj süllyed ringva a nyálkás sötétbe.

TURI TÍMEA

KITÉPETT NOTESZLAPOK

1943-ban született meg az anyám, és 1943-ban munkaszolgálatosként halt meg az ő apja, az én nagyapám. Ez egy mondat, és le tudom írni anélkül, hogy megremegne a kezem, innen lehet tudni, hogy ettől a mondattól nincs mit félnem. Persze vannak olyan mondatok is, amelyeket nem írnék le olyan könnyen, innen lehet tudni, hogy mégiscsak van vesztenivalóm. Hogy vannak mondatok, amik nincsenek.

Könnyű annak, akinek a fájdalmát mások elnevezték, nem kell gondolkodni a megfogalmazáson. Nehéz annak, akinek a fájdalmát mások elnevezték, mert a megfogalmazás eltakarja előle önmagát.

Nem az a kérdés, hogy mi történt, hanem az, hogy mi történt *azóta*. Hogy felnőttek-e az árvák, vagy aki árva, az mindig az marad-e, árva *gyerek*.

A *Dorosici alkony, 1943* tökéletes válasz arra a kérdésre, hogy hol volt Isten a holokauszt alatt. Hogy hogyan történhetett meg a holokauszt, ha Isten létezik. Hát úgy, hogy ő is ott volt az áldozatok között. Mert például milyen idegen már maga a szó is, hogy „Adonáj”. Ott van a rímhelyzetben, ott van a jambikus lejtésű sorokban, és még sincsen helye. Idegen elem.

Szemtanúnak lenni, túlélőnek lenni: lehet-e olyan dologról tanúbizonyságot tenni, amire nincsenek szavak? Vagy pontosabban szavak vannak, mondatok nincsenek. Szintaxis sincsen. Minták vannak: Hieronymus Bosch-festmények. Középkori pokolmetaforák. Érezzük, hogy itt egy olyan anyag keresi a formáját, ami megformálhatatlan. Az anyag nem maga a dolog: az anyag, ahogy a dolgot valaki látta.

Ha megformálsz, túléled.

Ha túléled, meg fogod formálni.

Farkaszemet nézek a verssel, és nem enged közel magához. Mementó, jel: füst. Olyan füst, ami utal a tűzre, de nem a tűz maga. Még szerencse!

Nem enged közel magához, mert olyan anyag, ami megformálhatatlan.

JÚDÁS TÖRTÉNET II., RÉSZLET,
OLAJ, ARANYOZÁS, FATÁBLÁN, 50x55 CM

